

Katarzyna Szewczyk-Haake, *Nowoczesna literatura etyczna. Wokół twórczości Józefa Wittlina i Pära Lagerkvista*,
Poznań: Wydawnictwo Naukowe, 2017, 405 ss.

O Józefie Wittlinie (1896–1976), polskim pisarzu i tłumaczu żydowskiego pochodzenia, jeszcze na początku drugiej dekady XXI wieku roku mówiono jako o interesującym, lecz „nieopisanym” twórcy, jego *Sól ziemi* określano mianem wielkiej powieści, „której brak w obiegu historycznoliterackim”, a w ewentualnych omówieniach twórczości Wittlina jego poezji poświęcano zdecydowanie mało uwagi (Zych-Chłudzińska 2015). Nad noblistą Pärem Lagerkvistem (1891–1974), czołowym przedstawicielem szwedzkiego ekspresjonizmu, w Polsce pochylano się sporadycznie¹. Książka zatytułowana *Nowoczesna literatura etyczna. Wokół twórczości Józefa Wittlina i Pära Lagerkvista* autorstwa Katarzyny Szewczyk-Haake zmienia sytuację w sposób diametralny. Ta ze wszech miar solidna, świetnie napisana monografia, akcentująca wzajemne oddziaływania filozofii i literatury, aktualizuje obu pisarzy.

Jej autorka jest literaturoznawczynią związaną z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, badaczką literatury polskiej oraz komparatystką, zainteresowaną przenikaniem się literatur Skandynawii (głównie Szwecji) i Polski, a epoką szczególnie jej bliską jest modernizm. Swoją książką poznańska badaczka wpisuje się w nowoczesne modele komparatystyki literackiej, kształtującej się w wyniku tak zwanego zwrotu kulturowego w badaniach na literaturę. Zwrot ten, jak stwierdza przywołana przez autorkę Anna Burzyńska, skłonił literaturoznawców do otwartości „na całość praktyk uniwersum kulturowego”, a także „znacznie poszerzył przede wszystkim horyzonty interpretacji, uruchamiając zróżnicowane konteksty kulturowe, w jakich uczestniczy tekst literacki” (Burzyńska 2006: 87). Tak pojmowana komparatystyka, sięgając po narzędzia analizy kulturowej, szuka w tradycji europejskiej powiązań międzykulturowych, które nie tyle wynikają z realnych spotkań oraz konkretnych literackich aluzji i zapożyczeń, ile istnieją jako depozyt wspólnoty źródeł inspiracji oraz ogólnohumanistycznego poszukiwania sensu człowieczej egzystencji w dialogu z innymi. Współczesna komparatystyka pozwala te powiązania rozpoznać i zwerbalizować, rozszerzając czasoprzestrzeń poznawania zjawisk literackich poza lokalno-narodowe tradycje. Takie założenia

¹ Wyjątkiem są prace gdańskiego skandynawisty Andrzeja Chojeckiego z lat 80. i 90. XX w. oraz artykuły, które wyszły spod pióra autorki omawianej monografii.

badawcze nie są zupełnie nowe², choć dopiero obecnie znajdują się w głównym nurcie zainteresowań komparatystycznych.

Nowoczesna literatura etyczna... została napisana językiem precyzyjnym i ma bardzo przejrzystą strukturę: dwa pierwsze rozdziały stanowią debatę wokół pojęć literatury etycznej oraz zadań literatury (*Nowoczesna literatura etyczna: genealogia i definicja, Etyczne zadania literatury według Lagerkvista i Wittlina*), a kolejne trzy poświęcono wybranym aspektom spuścizny literackiej Wittlina i Lagerkvista, zachowując przy tym kompozycyjną symetrię (*Możliwości liryki: wokół „Ångest” i hymnów, Możliwości epiki: wokół „Soli ziemi” i „Karła”, Wygnańcy, goście i pielgrzymi: wokół utworów apokryficznych*). Ubocznym skutkiem owej dbałości o przejrzystość i symetrię było nieuwzględnienie w rozważaniach dramaturgii Lagerkvista, stawiającego pytania natury egzystencjalnej i etycznej w formie, która wynikała z tradycji dramatu średniowiecznego oraz Strindbergowskiego. Ta część twórczości Lagerkvista, która nie znalazła swego odpowiednika w spuściznie literackiej Wittlina, wciąż czeka na solidne opracowanie przybliżające ją czytelnikowi polskiemu.

Na początku pierwszego rozdziału czytelnik znajduje szeroko zakreślony myślowy krąg, w jakim badaczka umiejscawia swoją narrację. Autorkę motywuje chęć kartografowania przemian, jakim ulegała etyka filozoficzna, która po okresie oświecenia stanęła w obliczu kryzysu etyki opartej na fundamentach religijnych. Ponadto ważnym impulsem dla jej dociekań stała się próba opisanie ewolucji, jakiej podlegało przez cały XIX wiek pojęcie roli literatury. Umieszczona na takim tle spuścizna literacka dwóch pisarzy o odmiennych biografjach i zakonwiczonych w dwóch różnych kulturowych i geopolitycznych kręgach ma w zamyśle poznańskiej literaturoznawczynie dać przykłady artystycznie przekonującej reakcji na kryzys etyki w dobie nowoczesnej. Ową reakcję autorka rozprawy prezentuje w polu napięcia tworzonego przez aspekty religijne, etyczne i estetyczne, leżące u podłoża twórczości Wittlina i Lagerkvista.

Autorka wskazuje ponadto na swoistą „osobność” na tle epoki etyczno-religijnej postawy obu autorów, która wprawdzie nie była wyjątkowa w ówczesnej literaturze, ale zwłaszcza w Skandynawii pozostawała zjawiskiem niezauważanym wśród badaczy modernizmu. Badaczka podkreśla, że wspólnocie tematycznej obu tytułowych modernistów, jakim jest zainteresowanie zagadnieniami etyki, towarzyszy pokrewność formy, „która – wbrew wielowiekowej tradycji literatury moralistycznej – nie dąży wcale ku ‘przezroczystości’ stylu, komunikatywności i w efekcie jasno sformułowanym prawdom, dyrektywom i wskazówkom”.

² Na gruncie polskich badań skandynawistycznych w latach 80. zaproponowała je na przykład Dorota Janukowicz, która w *Niektórych aspektach czasoprzestrzeni w „Grze snów” Augusta Strindberga i „Weselu” Stanisława Wyspiańskiego* pisała o duchowym pokrewieństwie obu autorów, „żyjących i tworzących niemal w tym samym okresie” (Janukowicz 1981: 19).

Obaj autorzy bowiem dzielą z innymi modernistami „wzrastającą świadomość znaczenia medium, nośnika, słownego materiału, w którym się realizują”, pisze autorka, posiłkując się charakterystyką modernizmu przedstawioną przez Ryszarda Nycza (s. 16).

Kontrastywną lekturę dzieł Lagerkvista i Wittlina legitymizuje dążenie obu pisarzy do uczynienia z literatury medium komunikacji etycznej. Owo dążenie kształtowało się pod wpływem wspólnego duchowego patrona, którego „lektura pozostawiła w dziełach obu pisarzy dyskretne, choć znamienne świadectwa”, pisze Szewczyk-Haake (s. 43) i wskazuje egzystencjalizm Sorena Kierkegaarda, podany w literacko atrakcyjnej formie i postrzegany przez nią jako etyka komunikacji, wyboru i działania (Ibid.), jako punkt odniesienia obu twórców. Kluczowym aspektem Kierkegaardowskich wpływów dostrzeganych u obu pisarzy stała się koncepcja komunikacji pośredniej, formującej ich spostrzeganie wiary jako sfery subiektywnej prawdy. O wiele ważniejsza od przedstawiania uniwersalnego ideału chrześcijaństwa zdaje się w tym przypadku osobista odpowiedzialność jednostki za własną wiarę, czego literackim wyrazem jest niedookreślenie i wielogłosowość w mówieniu o Bogu. Tak pojmowany przekaz etyczny nie oferuje gotowych rozwiązań, wzorów do naśladowania czy hierarchii wartości, lecz jedynie sugeruje je – w pośredni sposób – za pomocą fikcyjnych wydarzeń i zaprasza do osobistego, samodzielnego i świadomego wysiłku zmierzania się z problemami egzystencji.

O obecności Kierkegaardowskiego ducha w utworach zarówno twórcy *Karla*, jak i autora *Soli ziemi* autorka monografii przypomina często: „Twórcza energia Kierkegaarda – pisze w podsumowaniu – nakierowana jest w konsekwencji na takie formułowanie komunikatów etycznych, aby czytelnik zmuszony był dokonać w odniesieniu do nich pierwotnego i fundującego etykę wyboru siebie jako jednostki podejmującej decyzje interpretacyjne [...]; stąd też szczególna ranga przyznana komunikacji literackiej jako wzorcowi komunikacji w ogóle” (s. 359).

Wielogłosowość odkrywana przez badaczkę u tytułowych autorów jawi się jako element metaliteracki. Wywód prowadzony przez nią ma charakter wielogłosowy, acz przyjazny dla czytelnika: tekst główny uzupełniają obfite przypisy, często o charakterze dygresyjnym, czasami być może o peryferyjnym znaczeniu dla głównego toku argumentacji, ale sygnalizujące wielowątkowość omawianych zagadnień oraz pozwalające autorce zaprezentować szeroki horyzont jej dociekań. Rzetelne analizy zróżnicowanych gatunkowo dzieł obu pisarzy pozwalają autorce na potwierdzenie tezy, że zarówno Lagerkvist, jak i Wittlin tworzyli przekonujące warianty nowoczesnej literatury etycznej, bez podsuwania czytelnikowi gotowych sposobów mówienia o wierze, lecz poprzez inspirowanie odbiorcy do własnych wyborów etycznych i samodzielnego poszukiwania wyższego sensu egzystencji.

Bibliografia

- Burzyńska, A. (2006). Kulturowy zwrot teorii. W: M.P. Markowski i R. Nycz (red.). *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Kraków: Universitas.
- Janukowicz, D. (1981). Niektóre aspekty czasoprzestrzeni w *Grze snów* Augusta Strindberga i *Weselu* Stanisława Wyspiańskiego. *Studia Scandinavica* 4: 19–32.
- Zych-Chludzińska, M. (2015). Recepcja twórczości Józefa Wittlina po roku 1998. *Colloquia Litteraria* 19: 105–116.

Maria Sibińska
Uniwersytet Gdański